

השילוח – כתב עת ישראלי להגות ומדיניות

גיליון מס' 18, שבט תש"ף – פברואר 2020

רואה אור בירושלים

השילוח – כתב עת ישראלי להגות ומדיניות

עורך: יואב שורק

עורך משנה: צור ארליך

סגני עורך: אלון שלו, ליאת נטוביץ-קושיצקי

מנהלת מערכת ואתר: דניאל גינזבורג-לויטן

סגנית: נעם ציונית

מו"ל: עמיעד כהן

איורי מאמרים: מנחם הלברשטט

איור השער: יוני שלמון

עיצוב: נריה צור ונועה עמבר // סטודיו דוב אברמסון

סיוע בעריכה: שמואל מרצבך

כתובת המערכת: אהליאב 5, ירושלים 9446778

אתר הבית: www.hashiloach.org.il

למכתבים: main@hashiloach.org.il

מנהלה: office@hashiloach.org.il

המעוניינים לכתוב ל'השילוח' מוזמנים לשלוח תקציר בן כ-300 מילה ובו תיאור המאמר המוצע (נושא המאמר, טענתו העיקרית ודרכי הטיעון) לכתובת main@hashiloach.org.il. מאמרים שיתקבלו לפרסום ימנו 10 אלפים מילה לכל היותר (ומאמרי ביקורת - לא יותר מ-3,000). מאמרים המתקבלים לפרסום מזכים את כותביהם בתשלום.

השילוח

37 על ערכים סובייקטיביים ושופטים אובייקטיביים • נעם סולברג

השימוש של בתי המשפט בעקרון הסבירות חורג לעיתים קרובות מן הסביר

57 ישראל זקוקה למועצה חוקתית • משה גולן

זה פשוט משגשגע, וחיוני עד מאוד: ערכאת דיון והכרעה ייחודית לשאלות יסוד

75 תנו לכנסת לפקה • שרון חסון

השיח מתעלם מן החשוב שבתפקידי הפרלמנט. יש לחזק את הכנסת כמפקחת על הממשלה

91 הממשלה המחוקקת • גיל ברינגר

במשטר פרלמנטרי, הממשלה היא שיוזמת את רוב החוקים. שיעור אורחות והיסטוריה

113 רפואה חופשית • הלל גרשוני

הזקנה לא חייבת להישאר במסדרון, והרפואה לא חייבת להיות בידי הממשלה

145 "לאגום", או מה שטוב לשבדים • ליאורה לויאן

בשבדיה פוגשים את החלום של מדינת הרווחה, ומבינים מדוע אינו מתאים לישראל

167 חברה מעוקרת ממוסר • גרטרוד הימלברג

מסה מ-1994 של ההיסטוריונית ומבקרת התרבות הנודעת, שנפטרה בראשית החורף

ביקורת

191 לא על הסוציולוגיה לבדה • ג'פרי וולף

ספרם של רוזנר ופוקס חשוב, אך דיון ביהדות ישראלית חייב להתייחס גם לערכים

203 חוקת האחוה • יואב שורק

בני פורת משיב אל השיח הכלכלי-חברתי את המקרא ואת המסורת ההלכתית

דעות: יואב שורק על מוסר ההימנעות 5 | אלון שלו על נבחרים החומקים
מאחריות 9 | צור ארליך על יתמות ספרותית 15 | עודד כרמלי על פירוז החלל 19
מסמך: נאום השגריר דיוויד פרידמן על מדיניות ארה"ב ביחס ליהודה ושומרון 23

יואב שורק

מוסר ההימנעות: טרגדיה של דור

ילידי המאה ה-21 גדלים אל עולם הרואה ערך מוסרי באי-הותרת חותם ומטפח את הבדידות והדיכאון

והאחריות. מי שנוטל על עצמו משימה חינוכית, מי שנחלץ לעניין ציבורי, מי שנכנס תחת אלונקת ההנהגה, נידונים לא פעם לחשדנות על יומרנותם המפוקפקת. מי שנותר בד' אמותיו, נאמן לכלל הפסיכי של 'חיה ותן לחיות', מבוטח מפני כל אלה.

כל זה בא לידי ביטוי מובהק גם באחת התנועות הבולטות של הדור הזה, הלא היא הטבעונות. במסורת שלנו, ולא רק שלנו, רועה הצאן הוא סמל להנהגה, לאחריות, להטבה. עד היום אין אנשים המחוברים לחיות המשק ודואגים להן כמו הרפתנים ובעלי המשקים. ובכל זאת, השיח המוסרי של הדור הזה רואה בהם את 'הרעים', כי עליונות האדם על בעלי החיים הפכה מערך לעוול, ומגידול לניצול. לפי גישה זו, מי

טביעת הרגל האקולוגית" הוא מונח שאינו רווח מאוד בשיח הישראלי, אבל אין כמוהו לבטא את הרוח הכללית של המוסר הציבורי במערב בדור האחרון. מאחורי המונח מצויה ההנחה, שכמובן אינה מופרכת, שהפעילות האנושית בעולם היא פעילות מזהמת, המערערת את האיזונים האקולוגיים. ממילא, אדם בעל אחריות מוסרית הוא זה החותר במעשיו לצמצם ככל האפשר את ההשפעות של פעילותו על הסביבה.

האדרת הצמצום והכיוון אינה ייחודית למישור האקולוגי. למעשה, התבנית העיקרית בשיח המוסרי בדור הזה היא של הימנעות. העיקרון של אי-התערבות נתפס בדור הזה כבטוח יותר, מבחינה מוסרית, מן העיקרון של הנשיאה בעול, האכפתיות

'פוגעניות', ושומה על האדם להימנע מהן. גם כאן, האשמה המוסרית תודבק לא פעם למי שאומר דברים בעלי ערך, ואילו כתר המוסריות יכול להיחשב בקלות על ראשו של מי שמילתיו חסרות תוכן.

מי שלא עושה לא טועה, אומר הפתגם העממי, אבל האווירה הציבורית של הדור הזה מעדיפה את כולנו לא עושים ולא טועים. הדבר ניכר היטב כאשר נחשפים עבירות או פשעים של אנשים ידועים, בעלי זכויות רבות שאין עליהן חולק (יהיו אלה אמנים, מנהיגים, מטפלים או רבנים), מן העבר או מן ההווה: מאותו רגע ואילך מתעסק השיח הציבורי אך ורק באותם מעשים רעים, תוך מחיקה של מעשיהם הטובים או התעלמות מהם. אכן, זו תמונת מראה של מה שרווח בתרבות האנושית שנים הרבה, והוא האדרה של מנהיגים ויוצרים תוך התעלמות או טשטוש מהשלדים שבארונותיהם. נראה שמה שנעשה בדורות שלנו הוא תיקון גדול של הטיוח הזה, אבל צריך להכיר גם בהשלכותיו. בחברה שבה מאדירים את המנהיגים ומתעלמים מחטאיהם, מטפחים גדולה; בחברה שבה מגמדים את המנהיגים ומעצימים את חטאיהם, מטפחים פחדנות. בחברה שבה עוסקים בסגולות אנושיות מטפחים את האמון באדם, ובחברה שבה עוסקים באפסותו מטפחים חוסר ביטחון קיומי. כביכול, אנו נעים בעולם על קצות האצבעות בשביל לא להפריע – וקיומנו שלנו אינו הזדמנות אלא מקור לבעיות.

אינני מבקש להתעלם מהערכים החשובים, אפילו חשובים מאוד, המקודמים על ידי הרגישות הסביבתית, הטבעונית, הפוסט-קולוניאליזם, האנטי-שוביניזם או החתירה

שמעדיף לצמצם את ממשלת האדם, מי שבוחר להימנע מאכילה ומגידול – הוא המוסרי. ואל נשכח את התפיסה ה'ירוקה' במובן של התנגדות לפיתוח כלכלי (והכרה רק בנוקיו ולא בתועלותיו), עם פוסט-קולוניאליזם במובן של הימנעות מפיתוח בינלאומי (והכרה רק בנוקיו הקולוניאליזם ולא בתועלותיו), ואפילו עם נטייה לפציפיזם, במובן של הכרה רק בנוקיו הלחימה ולא בתועלותיה: הגנה על הטוב ומלחמה ברע.

זה נע מהשדה הפוליטי ציבורי ועד לשדה האתיקה הבינאישית. גם כאן, במיוחד בעידן ה'מי טו', המידה הטובה השלטת בשיח היא של הימנעות. ה'מי טו' הוא מאבק מבורך בתופעות מכוערות של הטרדות וניצול, אבל על הדרך הוא מחזק צורת חשיבה הנותנת דגש בצד הפוגעני העלול להיות כרוך במערכות יחסים, תוך התעלמות מן הצדדים האחרים. הוא גורם לבריות – ובייחוד לגברים – לסגת צעד אחורה אל המקום המבטיח אפס טעויות.

על קצות האצבעות

אכן, ככל שאדם נמנע ממערכות יחסים עם מעורבות עמוקה, כך יש סיכויים טובים יותר שלא יואשם בדבר. זה נכון ביחס להורים המתעקשים לחנך את ילדיהם, לרופאים המעזים לחרוג מפרוטוקול הטיפול המקובל, לשרים וראשי ערים הפורצים דרכים חדשות, או לפקידים המפעילים את השכל הישר או האכפתיות האנושית מעבר לנהלים.

עדיף גם לא לדבר: לפי העיקרון של התקינות הפוליטית, שהתפשט בעולם שכבר הורגל למוסריות של התכנסות, הרבה מאוד אמיתות וצורות ניסוח הן

הוגן, מצמצם צריכה ושומר על תקינות פוליטית.

לעשות ולטעות

אכן, בעקבם של החיים האנושיים מוטל החטא, וכדי לחיות נכון יש להתנהל בזהירות. לכן, גם בתורות מוסריות עתיקות וותיקות יש למצוות ה'לא תעשה' מקום מרכזי. מה שמחולל את העידן הבודד והפסיבי שאנו מתרגלים אליו הוא היעלמו של הכוח המאזן מנגד: זה המדרבן אנשים לעשות, להותיר חותם, להתערב וליצור.

אדייק כאן: הכול מדברים היום בשבח היצירה והביטוי האישי, העשייה וההתחדשות; אך כל אלה אינן נתפסות כערך מוסרי, ודאי לא כחובה מוסרית. למעשה, במשוואה הרווחת בדור הזה, האקטיביות ניצבת בצד של התשוקה, האינטרס האישי והאגו; בצד הפסיבי, הנמנע, ניצב המוסר. הפרופיל האישי שלך הוא מה שאתה עושה; הפרופיל המוסרי שלך הוא מה שאתה נמנע ממנו – או, בשפה צרכנית, מאילו מוצרים אתה נמנע ואת מה אתה מחרים. אפשר, כמובן, שזו תוצאה כמעט הכרחית מן המעבר לחברת המונים דמוקרטית: אנו זקוקים לא רק להמוני בני אדם המתנהלים לפי הכללים ואינם חורגים מהם, אלא גם להמונים שאינם עושים הרבה – צרכנים פסיביים של תרבות ושל טובין.

הגיבורים המוסריים של הדור הקודם היו אלה שהלכו אל הנחשלים והנדכאים ועבדו למענם, כמו האם תרזה, או אלה שפרצו דרכים לציוויליזציה ולרפואה, מגלי ארצות, מנהיגים וממציאים. דורות שגדלו על סיפוריהם של מצביאים ומדינאים, או על קפטן קוק ורובינזון קרוזו, הפנימו שחיים

לצמצום האלימות באשר היא – אבל אי אפשר להטיף לבריות שוב ושוב שקיומם הוא עוול מוסרי, ולא להבין שהדבר מונע נביטתה של עוצמה אנושית וביטחון עצמי, ומקדם תודעה עצמית שלילית.

והחברה המטפחת פחדנות מטפחת גם בדידות.

הבדידות נוכחת בעולמנו מהרבה סיבות, ובראשן ככל הנראה עליית קרנו של האינדיבידואליזם, של ראיית האדם כישות שמימשה המלא הוא דווקא בהיותה כלשעצמה, בניגוד לתודעה שבה אדם מבין את עצמו כחלק ממארג רב-דורי ובין-אישי. גם לטכנולוגיה, החוסכת מאתנו את התיווך של המרחב הציבורי הקהילתי לרוב פעולותינו, יש חלק בדבר.

אך הבדידות הזו נשענת גם על התפיסה המוסרית של ההימנעות. כאשר יצירת קשרים, כמו גם כל נטילת אחריות, היא פוטנציאל לפגיעה; כאשר חינוך והתוויית דרך לאחרים הם יזרנות שאין לה מקום; כאשר האבהות הופכת מחובה קדושה לזכות מפוקפקת – המסקנה המתבקשת היא שמוסרי יותר להישאר לבד. זה יכול להיות אחרת בחינוך מוסרי אחר: אם ההורות, הזוגיות והנהגת משפחה נתפסות כערך מוסרי אקטיבי, כחלק מהותי מן האחריות של האדם, הן אינן 'מפריעות' למימוש העצמי אלא מהוות ביטוי מובהק שלו, וממילא הבדידות חדלה להיות בחירה מוסרית מתבקשת.

אכן, הדמות הקלאסית של דור המילניום היא דמותו של הרווק העירוני, הגדוש תודעה מוסרית ופוליטית – ובשל כך בעיקר אינו עושה דבר. סליחה: הוא קונה רק מסחר

האמיתיים" מתגלה כמאפיין מובהק של דור המילניום.

אין זו חולשת אופי, אלא סביבה תרבותית מעקרת. קשה לבוא בטענות אל דור שלימדו אותו שהמוסר והאחריות אינם הולכים יחדיו. שלהיות אדם גדול, המנהל את סביבתו ולא מנוהל על ידה, זו סכנה מוסרית. שאם הוא רוצה לחיות חיים ראויים, עליו להימנע ככל האפשר מכוח (כוח משחית!), מכסף (היה שכיר!), ומשררה, ולהישאר במרחב הקל-להצדקה של הנפעלים: החלשים, הצרכנים, הקורבנות.

כבר אז היה לילד חום גבוה, כי דור שגדל אל מוסר ההימנעות גדל אל תוך סירוס אכזרי ומתסכל: אם אינו גיבור-על או קרימינל, כמו גיבוריהם של כל הסדרות שהוא צופה בהן, הוא נידון לאחד מן השניים, חיי בורגנות צרכנית קטנים ו'מוחמצים' או חיי בדידות קודרים, רומנטיים ונרקסיסטיים – ולעיתים לשניהם גם יחד.

דרך המלך של אחריות קונסטרוקטיבית, הארוגה ברקמת החיים האנושיים של הסביבה, מתערבת בהם ועושה למענם, כמעט חסומה. להבתה עוד מהבהבת בתנועות הנוער, בארגוני החברה האזרחית, בחלקים מהציבור הדתי, בארגוני ההתנדבות – אך רוחות הזמן מאיימות לכבות אותה גם שם. אם נצליח להפיח להבה בגחלים הללו, ולהשיב אל החינוך והתרבות את תודעת מוסר-היצירה תחת מוסר ההימנעות, ניתן בכך לדורות הבאים את הגדולה שבמתנות: את האפשרות לחיים מלאים כבני אדם. וכן, אפילו כגברים. חיים שבהם מותירים טביעת רגל, צורכים משאבים ואפילו מזהמים קצת. חיים שבהם אדם מתבקש לפעול, ליצור, לעשות ואף לטעות.

משמעותיים הם חיים של עשייה ותיקון, ואפילו כיבוש וגאולה, מילים שהיו חלק מתפארת האנושות והפכו לגסות בדור הזה. הם למדו שקבלת האחריות לבניין העולם והחברה היא החובה המוסרית של האדם, מימושה של קומתו השלמה. לעומת זאת, ילדים הגדלים לעולם שבו תשומת הלב ממוקדת בחטאיהם של אותם מצביאים ומנהיגים, או בניצול ובעוולה שהיו כרוכים בקולוניאליזם, לומדים שהאדם המוסרי הוא האדם הנמנע, זה שאינו עושה ואינו טועה.

כל זה מוליד עולם מתוקן יותר ובטוח יותר במובנים רבים – אך התיקון הזה הוא עקר וחסר תשוקה, ואין מי שייהנה ממנו. זהו עולם הרווי ייאוש קיומי, שעמום ובדידות. בדידות זו אינה רק נחלתם של מי שלא זוכים להקים משפחה. היא מחלחלת עמוק אל תוך הקיום של היחיד באשר הוא, בין השאר בשל אותה התוויה מוסרית המשררת למבקשי הטוב שהדרך לחיים הגונים עוברת בהצטמצמות ובאי-הותרת חותם. אל תתערב לאיש, אל תפעיל סמכות על איש, אל תתיימר וכמובן אל תילחם ברע. כשזו רוח הדברים, אזי גם אם אתה הורה הנאלץ לעשות זאת, אתה תעשה זאת בלב חצוי, כמי שבלידת-ברירה חוצה קו ונכנס אל טריטוריה שאינה שלו.

הילד בן שלושים, שר פעם אהוד בנאי, ותיאר בכך הוויית חיים של דור, שהתקשה לעבור מן העולם הילדי, המקבל, זה שאינו נושא אחריות כלשהי, אל הקיום הבוגר, שבו אדם מבקש להותיר חותם. מאז חלפו שלושים שנה, והילדים ההם הוכיחו שהם בסופו של דבר נכנסים אל החיים ונושאים באחריות – אבל האתגר נותר בעינו, ואף החריף מאוד מאז: הקושי לצאת אל "החיים

אלון שלו

שלטון, היבריס ואמונה רעה

בשיח הטעון סביב המשילות והדמוקרטיה, הנאשמים אינם מבינים במה הואשמו ואילו המאשימים מתרכזים במי שאשמתו פחותה. יש להפנות זרקור אל השאלות האמיתיות העומדות לפתחו של המשטר בישראל

בנאומו בוועידת מקור ראשון לא התייחס ניצן ולו לאחת מן ההאשמות הקונקרטיות המוטחות בפרקליטות: הוא לא התייחס לביקורת על אמצעי החקירה המתפרסמים בתקשורת, הכוללת טענות על סחיטה והתעמרות במעורבים; הוא לא התייחס לטענות על יחסים בין פרקליטים ועיתונאים, על הדלפות מגמתיות, ועל כתב האישום הלא-סטנדרטי נגד נתניהו שנדמה שנכתב לטובת עיני הציבור; והוא אף לא התייחס לאחת מהטענות האחרות הנשמעות בשיח הציבורי. בנאומו לא התמודד ניצן עם טענה מן הטענות הללו, וכל מילותיו היו חזרה על טיעון אחד ויחיד: הנאשמים ב"הפיכה שלטונית" הם אנשים טובים ואיכותיים, המקדישים את חייהם למדינה, ואין מופרך מלהאשים טיפוסים כאלה בחתרנות שכזו! כך, חזר ניצן ואמר, לא נראית הפיכה שלטונית.

האומנם? כיצד נראית באמת הפיכה שלטונית? הפיכה מבצעים כנגד השליט – לא כנגד המדינה – ומי יבצע אותה אם לא אנשים שחייהם מוקדשים לטובת המדינה לבדה ואשר השתכנעו כי השליט הנוכחי מסוכן לעתידה? אפשר שכשניצן וחבריו הגויים בהפיכות שלטונית, הם מעלים

סכנת ניצולו-לרעה של כוח שלטוני היא סכנה הרובצת לפתחנו תמיד, ולפיכך ככל שמדובר בכוח גדול יותר, מן ההכרח שיחולו עליו מגבלות רבות יותר. זהו הבסיס לתורת הפרדת הרשויות, והאיזונים והבלמים. אכן, לא כל איש ציבור מושחת, אולם תמיד קיים החשש שמא מושחת הוא; וכשנתונה בידיו עוצמה כה רבה, הרי שזהו סיכון שאסור לנו ליטול. אי אפשר – כך יאמר לכם כל נאבק-בשחיתות – לוותר על הבקרה ואי אפשר לשים את מבטחנו במידותיהם הטובות של אנשי הציבור. זוהי כל התורה כולה על רגל אחת: אסור שאופן השימוש בכוח שלטוני משמעותי יהיה תלוי בעיקר באופיים של האוחזים בו.

שני נאומי סגוריה על מערכת אכיפת החוק והיעוץ המשפטי נישאו בשלהי 2019 בידי שניים מבכירי המערכת: פרקליט המדינה היוצא שי ניצן והמשנה-ליועמ"ש דינה זילבר. בנאוניהם, ביקשו ניצן וזילבר להגן כל אחד על המערכת שהם מן העומדים בראשה, וזאת אל מול ההאשמות בדבר "הפיכה שלטונית" המתרחשת בה ועל היותה חותרת תחת הדרג הנבחר. ביקשו – וכשלו. לא עוד אלא שבמקום לבטל את אותן האשמות, הם נמצאו מחזקים אותן. אסביר.

פחות-מפלא אלמלא טיעון מעין זה היה לחם חוקם של אנשי המהפכה החוקתית. זילבר אינה מכחישה את ההאשמה המוטחת בה וגם לא מפריכה אותה; תחת זאת, היא מגדירה מחדש מהי משילות. כך, מתוך לוליינות סמנטית, יוצא כי מה שטוענים מבקריה כפוגע במשילות הוא המשילות עצמה. אם תרצו, תוכלו לכנות זאת "משילות מהותית" או "משילות חיובית", ולחלופין – בפשטות – "משילות אמיתית".

כאשר יועץ מונע מנבחר ציבור לקבל החלטה מסוימת, הסבירה זילבר בנאומה, הרי שהוא עושה זאת למען המשילות. "עמידה על חוקיות פעילות השלטון היא אינטרס שלטוני מובהק" קבעה זילבר, בעודה מצניעה את העובדה ש"עמידה על חוקיות" אין פירושה הבהרה לגורם המוסמך שיש כאן בעיה אלא קבלת ההחלטה במקומו. "הפקידים האלו, היועצים המשפטיים האלו", הצהירה, "הם הדלק בגלגלי המשילות. הם רשת ביטחון, חומת המגן, כיפת ברזל משפטית". לקרוא ולא להיראות מופתעים. לפי זילבר אפוא המערכת מגינה על המשילות מפני... הממשלה הנבחרת.

הכשל השני חמור מהראשון. זהו כשל ארסי, שלפיו הגדרה-מחדש של מושג, והטענתו במובן אחר, הן שוות ערך לנאמנות לעיקרון שהלה נועד לייצג. בכך מצרפת זילבר את מושג המשילות למושגי הדמוקרטיה, הליברליזם, החירות וזכויות האדם: הקורבנות המרכזיים והוותיקים של אופורטוניזם הגותי זה. מכל מקום, דבר אחד ברור: המשנה ליועמ"ש לא ענתה ולו במאומה להאשמות נגד המערכת שהיא ממובילה. להפך.

בדמיונם אנשים תאבי כוח התופסים את השלטון על חודי כידונים לתועלתם האישית. זהו אומנם תרחיש היסטורי מוכר, אולם ישנו גם תרחיש אחר, סביר לא פחות: הפיכה של משרתי ציבור שאינם מסוגלים לעמוד-מנגד בעוד הממשלה מדרדרת את מדינתם אל פי תהום, של טיפוסים שאינם מבקשים שלטון לעצמם כי אם למונעו מאחרים שאינם ראויים לו. זהו אינו תרחיש תיאורטי: באותו שבוע שבו נאמו ניצן וזילבר, פורסם בארצות הברית דו"ח החושף כיצד חוקרים בממשל האמריקני שיקרו לבית המשפט ולציבור על מנת להמשיך את החקירה נגד טראמפ וקשריו-כביכול עם רוסיה – גם לאחר שהתברר שאין לחקירה כל בסיס.

דברו על דמויות שדבר מלבד המדינה וטובתה אינו עומד לנגד עיניהן, צייר ניצן – בדיוק רב ומבלי משים – את דיוקנו של מי שעלול לנצל-לרעה את כוחו ולעוות את הדין, כאשר לפי אמונתו המדינה זקוקה לכך. אין פירוש הדבר כי נכונות ההאשמות המוטחות בניצן וחבריו, אולם מה שהוא רואה כמופרך – אינו מופרך כל עיקר. בניגוד גמור לדבריו, כך בהחלט עלולה להיראות הפיכה שלטונית.

מחציתו הראשונה של נאום זילבר, שאותו נשאה בכנס השנתי של העמותה למשפט ציבורי, זהה בתוכנה ובאופייה לנאום ניצן. משם, המשיכה זילבר להאשמה המושמעת כנגד מערך היועמ"שים שהיא חלק ממנו: טענת הפגיעה במשילות (בלשונה, הטענה "שאנחנו מתערבים בעיצוב המדיניות הממשלתית, ואפילו שאנחנו מסכלים אותה").

את תשובתה לטענה זו הייתי מחשיב כלא-

הרשות הרביעית

בעשורים האחרונים אנו עדים לתופעה בינלאומית, שעיקרה העצמת כוחם של אלמנטים בלתי-נבחרים במשטרים דמוקרטיים, ובראשם מערכת המשפט והפקידות המקצועית. רנסנס אריסטוקרטי זה מתרחש בשלל מדינות בעולם, אך הוא בולט במיוחד בישראל.

האתוס וההיגיון המנחים את מקדמיה של התופעה פשוטים וברורים: קבלת החלטות ציבוריות כבדות משקל אינה יכולה להיות נחלתו של כל אחד. רק מי שמקיים שילוב של ידיעה והבנה עמוקה מחד-גיסא, ומידות טובות מאידך-גיסא, ראוי שיינתן בידיו כוח כזה; אך רוב בני אדם – הבה נודה על האמת – אינם לא זה ולא זה. נבחרי הציבור שלהם אינם טובים מהם, שהרי כשם שהציבור אינו מסוגל לקבל החלטות מושכלות, כך אין הוא מסוגל לבחור באנשים הנכונים. אין אפוא מנוס מלהעביר כמה שיותר כוח מידיהם של נבחרי הציבור לידיהן של אליטות מקצועיות. הציבור, יש להניח, לא יאהב זאת, שהרי אף את האמת הפשוטה הזו אין בכוחו להבין. מסיבה זו נלווית לתופעה תעמולה רחבה, שמטרתה לגרום לציבור "ללכת בלי ולהרגיש עם": להמשיך להאמין שהוא הריבון, בעוד בפועל ריבונותו הולכת ומצטמצמת.

אולם מסתבר שחלק נרחב מהציבור אינו כה טיפש או עיוור. הוא הולך ונעשה ער לרנסנס האריסטוקרטי הזה, גם אם אינו מבינו עד תום. הוא רואה כיצד הגופים האמורים להיות ניטרליים ככל האפשר מבחינה פוליטית מתערבים בפוליטיקה ברגל גסה; הוא שם לב כי אלה שתפקידם לבקר את החלטות נבחרי הציבור משתלטים על תהליך קבלת ההחלטות עצמו; הוא חש

כיצד מתהפכות היוצרות, ומה שאמור להיות החריג המתרחש במקרי קיצון – הגבלה של רצון העם באמצעות מוסדות אליטיסטיים – הופך לנורמה. קשה להפריז במשמעויות המסוכנות של מציאות זו: הציבור מאבד את האמון במוסדות אלה, ובשלב שני מאבד את אמונו במשטר הדמוקרטי-ליברלי. מכאן קצרה הדרך לערעור המשטר כולו: מי שאינו מוכן להסתפק בהגבלת נבחרי הציבור במקרי קיצון בלבד, עשוי למצוא עצמו עם נבחרי ציבור בלתי-מוגבלים-כלל.

בעיה זו הגיעה לאחרונה לקדמת השיח הציבורי – מן המדיה ועד להפגנות – סביב פרשת תיקי נתיהו. מדינת ישראל הגיעה עד סיפו של משבר חוקתי, להתנגשות רבת עוצמה בין רשויות השלטון, ולמתח עז בין האזרחים לבין המוסדות הדמוקרטיים. בעודה רושמת שיאים חדשים באיתנות הביטחונית והכלכלית, דומה כי מבחינת יציבות משטרה, מצויה ישראל ברגע הקשה בתולדותיה.

שיח ער מתנהל בנוגע לבעיה זו בהקשר של היחסים בין הרשות השופטת לבין שתי הרשויות האחרות. למזלנו, בידינו הכלים לנהל את השיח הזה, שכן מדובר בסוגיה שמצויה כתיבה תיאורטית רבה על אודותיה, וכן מצויים תקדימים של משברים במדינות אחרות ושלל דוגמאות להסדרים מרחבי העולם. המקרה הישראלי אולי קשה במיוחד, אך אינו ייחודי.

שונה הוא המצב בנוגע למעמד הפקידות. לא רק אנו נבוכים אל מול סוגיה זו; גם יתר העולם המערבי נבוך מולה – בין אם באיחוד האירופי סביב פולמוס הפקידים הטכנוקרטים, בין אם בארצות הברית סביב

בעודם שבויים בהיבריס שלהם, סבורים אנשי הפקידות שהם יכולים להתעלם מטרונגיות הציבור, ולבצר את מעמדם על אפו ועל חמתו בסיוע אנשי תקשורת, גופי מחקר ונבחרי ציבור נרפים.

טוב שניצן וזילבר לא נותרו אילמים, אך חשוב מכך שיירפאו מעיוורונם ומחירשותם. הציבור הישראלי יודע שלמשרתיו לא חסרות מסירות ומקצועיות ואף לא כוונות טובות; אולם לא בחוסר מסירות הם מואשמים. מערך הפקידות נדרש לשכנע את הציבור בשני עניינים אחרים. תחילה, נדרשים הפקידים להוכיח כי לצד מסירותם למדינה, יש להם ענווה מספקת כלפי הציבור ואף כלפי חוקי המשחק – על מנת שלא לסטות מהם כאשר מולם עומדת, לדעתם, טובת המדינה. שנית, אם רצונם לקבל את אמון הציבור, עליהם לשכנעו כי לזו יצויר שלמי מהם תחסר הענווה הנדרשת, הרי שישנם די איזונים ובלמים במערכת שיקשו עליו לנצל את כוחו למען "טובת המדינה" וכנגד בחירת הריבון.

זוהי אם כן השאלה הבערת העומדת לפתחנו: מהי עוצמת הכוח שמחזיק בידי היום הדרג הפקידותי ומהו היקפו? אילו מגבלות מוטלות על המשתמש בו והאם הן מספקות? לעת עתה, לשאלה זו אין תשובה ולציבור אין סיבה מספקת לתת אמון במערכת.

מנוס מריבונות

ככל שהאזרח בישראל נעשה מודע לרנסנס האריסטוקרטי שעבר על מוסדות השלטון, הוא עומד נדהם. ראשית הוא מתקומם לנוכח היקף הכוח שצברו הגופים הבלתי-נבחרים – היקף בסדר גודל של שינוי המבנה המשטרי

המתח המתבטא בתיאוריות ה"דיפ-סטייט" למיניהן. אומנם יש להבין מה גרם לכך, אך המציאות ברורה ומחזורית: אל מול עינינו הולך ומתגבש גוף שהוא בגדר רשות רביעית. אומנם להלכה שייכת הפקידות לרשות המבצעת, אולם למעשה כל הסימנים מורים כי היא חדלה מלתפקד כשחקן בתוך גוף קיים וכי היא הולכת ונהפכת (אם לא הפכה כבר) לגורם עצמאי, לעומתי, והכי חשוב – כזה המחזיק בכוח עוצמתי בסדר גודל של רשות שלטונית.

עודף הכוח המצוי בידי היועמ"ש, המחזיק גם בתפקיד היועץ וגם בתפקיד התובע הכללי; הסימביוזה-לכאורה בין היועמ"שים, הפרקליטות, מבקר המדינה ובית המשפט, משל היו הראשונים חלק מהרשות השופטת ולא מרעותה המבצעת; "שומרי הסף" המגבשים מיני תקדימים, נהלים ונורמות מחייבות מאחורי הקלעים – אלו סוגיות שמומחים מתריעים לגביהן כבר זמן רב, אך הציבור ונבחרי ממונים ליתן עליהן את הדעת.

הן ניצן הן זילבר דיברו בנאומיהם על חשיבות השבת האמון הציבורי במערכתיהם – פרמטר הנמצא בירידה מתמדת – אלא שעליהם להבין שלא הסתה מבחוץ הביאה לאובדן האמון, אלא התנהלותן של המערכות הללו. ירידת האמון באה כתגובה להתגבשותה של אותה רשות רביעית: מידת ההתערבות של הפקידים בהחלטות המסורות לציבור באמצעות נבחרי גוברת מדי יום. הראשונים כופים עצמם על הציבור, והציבור מגיב. זו אינה קורלציה בעלמא; זוהי סיבתיות מובהקת. רק עיוורון-מרצון אינו מאפשר לראות זאת, ליטול אחריות ולהסיק את המסקנות המתבקשות – והקריטיות.

ז'אן-פול סארטר, מההוגים הבולטים של התנועה האקזיסטנציאליסטית ושל המאה העשרים בכלל, עסק בכתביו בהרחבה בתופעה שכינה "אמונה רעה": נטייתם של בני האדם להמציא בעבור עצמם סיבות מדוע הם אינם חופשיים, מדוע אין להם ברירה אלא לנהוג כפי שהם נוהגים ומדוע אין בידם היכולת לשנות את מצבם – בעוד האמת היא שהם חופשיים תמיד, אך חרדים מהבחירה בין שלל האפשרויות שלפניהם ומן האחריות הנלווית לבחירותיהם. את אותה תופעה ניסח מחדש, בשפה פסיכולוגית יותר, גם אריך פרום אשר כינה זאת "מנוס מחופש".

אין חופשי יותר מהריבון ואין מי שאחריות רבה יותר נלווית להכרעותיו; וככל שרבה האחריות, כך רבה נטייתם של בני האדם לברוח ממנה. ככל שהבחירות קשות יותר ומבלבלות יותר, וככל שהאדם פחות בטוח בעצמו ופחות תופס את עצמו מסוגל-לקבלן, כך יבקש לעצמו מנוס מהן. בסופו של יום, זוהי התשובה האולטימטיבית לשאלה שהעלינו קודם: בג"ץ והיועמ"שים הם "המנוס מחופש" ו"האמונה הרעה" של נבחר הציבור. לאחרונים נוח כשהאחריות ניטלת מידיהם; צמצום בחירתם מקל על חרדותיהם; מומחים המוכנים לעמוד בנחיצות מאחורי דבריהם חוסכים מנבחר הציבור את החובה להתמחות בעצמם; ומעל הכול – האימפריאליזם של הרשות השופטת והפקידות המקצועית מעניקה להם סיפור להיתלות בו כדי להסביר מדוע הם, נבחר הציבור, אינם חופשיים לעצב את דרכה של מדינת ישראל ומדוע פטורים הם מדין וחשבון לבוחריהם, שכן כביכול אין בכוחם לנהוג כפי שהם רוצים.

– מעשה שלכאורה אין קשה ממנו. "איך הם עשו זאת?", הוא תוהה. בהמשך, כשהוא למד כי אין מדובר בתופעה חדשה אלא בתהליך המתרחש – ומסלים – כבר שלשה עשורים ויותר, הוא מתפלא – "איך לא שמנו לב?"

אולם בשלב הבא, התדהמה מתחלפת בתסכול עמוק ובכעס. בירור קצר מעלה שהדבר נעשה בקלות-רבתי, בהינף קולמוס ובהבל פה. קבוצה מצומצמת קבעה עובדות בשטח, באופן גלוי ולעיני כול. לא זו אף זו: לצד שלושים שנות מהפכה בסדרי השלטון, עומדות שלושים שנות ביקורת ערה, רחבה, חריפה ויסודית על מהפכה זו. הוגים, משפטנים ופוליטיקאים זיהו את ההתרחשות בזמן אמת וצפו מראש – ובמדויק – את תוצאותיה. כמות הספרות המקצועית בנושא, המשפטית והפילוסופית, מתוך המערכת ומחוצה לה, בעברית ובשפות אחרות, כמעט בלתי-נתפסת. כל ההתרחשויות שציבור רחב מתקומם כנגדן כיום הן סוגיות שמומחים מתריעים לגביהן כבר עידנים – אלא שהם נתנו קולם בעיקר במגדל השן, בפרסומים אקדמיים ובכנסים בינלאומיים. מתי מעט הסכינו ללכלך את הידיים ולחתור להשפעה על השיח הציבורי, בעוד דובריו של הרנסנס האריסטוקרטי פעלו בו בקדחתנות, תוך חירוף וגידוף מתנגדיהם.

כאן כבר אין לו לאזרח אלא להשתומם: איך נתנו לזה לקרות? למה, למען השם, לא נעשה דבר כדי למנוע את המשבר החריף, הבלתי-נמנע והצפוי, שתוצאותיו האפשריות הקטסטרופליות ידועות גם הן מראש?! איפה היו נבחרינו, המושלים בשמנו, בשעה שאחרים הכתיבו במקומם את ערכיה ומדיניותה של המדינה שהם עומדים בראשה?

מזן ההכרח לתפוס עמדות בקרב האליטה השולטת-בפועל בעודנו מסייעים לה להרדים את ההמון. אולם אפשר גם להילחם בפיתוי מצמית זה, בייאוש הנוח שאינו אלא היבריס, ולהתעקש על רעיון ריבונות העם. אפשר לתת את קולנו לנבחרי ציבור אותנטיים ולתבוע מהם לבל יברחו מאחריות ומהכרעה. אפשר לחתור בכובד ראש ליצירת איזונים חדשים – ונדרשים עד מאוד – ביחס לרשות השופטת ולאותה רשות רביעית שהורתה בחטא.

האם בכוחנו לעשות זאת?

שופטי בג"ץ והיועמ"ש נכנסו בקלות לוואקום שנבחרי הציבור הותירו בנפש חפצה – גם אם האחרונים לא יודו בכך. לאורך השנים, רק בודדים מקרב הפוליטיקאים היו מוכנים להתנגד לכך ולהשיב את הסדר על כנו, אך חבריהם לא הואילו לתמוך בהם. רבים שמחו לתקוף ולבקר את המוסדות האריסטוקרטיים ואפילו להסית כנגדם, ולתלות בהם את האשמה בתחלואי המדינה, אך רק מתי מעט היו מוכנים לפעול כדי לשנות את המצב.

שתי ברירות לפנינו. אפשר להכיר בתבוסתו של רעיון ריבונות העם באמצעות נציגיו. אם צועדים בדרך זו, הרי שכדי להשפיע,

צור ארליך

יובל של יתמות ספרותית

עוד לא שבנו אל הכוח והיופי שהיו לסיפורת ולשירה כאשר הללו ליוו את התחייה הלאומית ונתנו לה עומק. יובל לחורף שקטף את גולדברג, עגנון ואלתרמן

האחרונות מאבק פובליציסטי שבועי, מעל דפי 'מעריב', נגד השמאל החדש הזה (ובפרט נגד עוז) – לגילוייו הפוליטיים והערכיים גם יחד.

"עלינו למנוע את מחלתם של חוגים רוחניים מסוימים שלנו מליהפך למחלת רוח של העם היהודי", כתב למשל במאמרו האחרון לשנת 1969, בעניין ההכרה ב"פיקציה פלסטית" זו. במאמר ראשון לשנת 1970, "המאה הקשישה והעשור הצעיר", תיאר את מהפכת שנות השישים במערב כ"מהפכה ללא פרוגרמה", שבכל זאת, "מבחינת חדירה שהיא חודרת אל דרכי מחשבה ואל תחומי תפיסה וביטוי, מבחינת שבירה וערוב ושינוי של אורחות-חיים, מבחינת חלחול שהיא מחלחלת אל כל תחומי ההווי ועיסוקי החברה, מן המחאה עד טעמי האמנות וסגנון הבידור וצורות הלבוש, מבחינות אלו ייתכן שכאן נובטת הגדולה בכל המהפכות". ניבא וידע מה ניבא. ובמאמרו האחרון ממש, כעבור חודשיים, כתב: "אם אמנם אנו מודים בקיומו של עם ערבי פלשתינאי, הרי לא רק 'השטחים המוחזקים' הם טריטוריות ערביות אשר כל עמידתנו בהם היא רק הקזת דמים עד בוא הנסיגה הבלתי-נמנעת, אלא גם מדינת ישראל שלפני ששת הימים היא טריטוריה ערבית-לשעבר של עם פלשתינאי ערבי".

מותו החטוף של אלתרמן, שהנהיג את

מעין מה שעשה סטלין לשארית תרבות ישראל בברית המועצות בקיץ 1952, בחסלו שורת סופרים יהודים, אירע לספרות העברית בישראל בחורף שלפני חמישים שנה בדיוק. כאן לא היה זה מעשה ידי משטר זדון אנטישמי, כי אם פרי מעלליהם של עישון, של זקנה, ושל חרדה מפני גילוי מוקדם של מחלה. בתוך חודשיים וחצי, בחורף תש"ל (1970), לקחו שלושה אלה בזה אחר זה, בהתאמה, את לאה גולדברג בח' בשבט, את ש"י עגנון ב"א באדר-ראשון, ואת נתן אלתרמן בכ' באדר-שני. עגנון הגיע לשיבה טובה וחצה את קו השמונים, אבל גולדברג ואלתרמן, צעירים ממנו בשנות דור, לא זכו ולו לשישים שנה. אל פסח תש"ל נכנסה התרבות העברית שכולה כלאחר מכת בכורות. יובל שנים חלף, והיא רק מתחילה להתאושש.

החורף הוא פתח את שנות השבעים, והעולם עמד בו בסימן הפנמתה של תרבות-נגד שתססה לקראת סוף שנות השישים. עוד טרי היה רישומם של האירועים המכוננים של השמאל החדש העולמי בפריז ובוודסטוק. את ישראל החלה לפקוד הרוח הזאת בדמות מכתב השמיניסטים, המחזה הסטירי "מלכת אמבטיה", ותחילת תפוצתה של האמונה בעם פלסטיני בעל זכויות. עמוס עוז הצעיר נשא את הדגל הזה בעולם הספרות. נתן אלתרמן ניהל בשנותיו

את האתוס הלאומי בביקורתיות צוננת. דור ששיווע ל"נורמליות" אוניברסלית עקרה, וביצירותיו אף בעבעו פה ושם תשוקות כמוסות לחורבן המפעל הציוני.

מבקר הספרות יוסף אורן היטיב לתאר תהליכים אלה ובפרט בספרו 'השאננות לציון בסיפורת הישראלית' משנת 2010. בספר זה, מלפני שנות עשור, כבר הספיק לדבר לא רק על דור הסופרים של שלהי המאה, אשר כל אחד מהם "בודה מליבו אירועים קיצוניים ומעוררי חלחלה" בתחרות על הכפשת שמה של ישראל ה"כובשת" – אלא אף לזהות בבירור את המגמה הבאה בתור, שאז רק הנצה: גל של סופרי דיסטופיה, העסוק בתרחישי אימה הזויים בדבר תוצאות הצלחתן המוגזמת של הציונות והיהדות. אנו, המרחיקים רואי פחות מאורן, מופצצים בשנים האחרונות ברומאנים שכאלה, מאת גווארדיה שלמה שיצחק בן-נר, קובי ניב וישי שריד הם רק אחדים מקציניה, ונוכחים לראות כמה צדק.

כמובן, אין לשפוט ספרות על פי תפיסתה הרעיונית. ההידללות הלשונית-סגנונית של הספרות הישראלית היא צרה אחת, והסתלקותה מנשיאת האלונקה של תקומת ישראל היא צרה אחרת. ובכל זאת, במקרה העברי, הדברים קשורים בטבורם – ומכאן הסמליות שבמגפת הסופרים והמשוררים בחורף תש"ל. שכן, ראשית, תחיית העברית הייתה חלק מתחיית האומה, והציונות והעברית אין להן תקומה זו בלי רעותה. ושנית, עושרה של העברית לדורותיה טמון במרבצי המקורות היהודיים, מן המקרא דרך ספרות בית שני וחז"ל והלאה – ושוב, אין הרבה תוקף לעברית בלי יהדות וליהדות בלי עברית.

התנועה למען ארץ ישראל השלמה, היה כאמור רק האחרון, והסמלי ביותר מבחינה פוליטית, בסדרת הסתלקויות של אריות הספרות העברית. בזה אחר זה שיקפו לכתם של עגנון, גולדברג ואלתרמן חילופי אווירה והידללות רוחנית – ואת תחילתו של עידן קרח מנוכר בתרבות הישראלית המתמשך זה יובל שנים בדיוק. ושמא אנו רואים את סופו.

השקיעה אל הרזון

פטירתו של הסופר שבחבורה והמבוגר בה, עגנון, הייתה מדרכו של עולם. ענק כעגנון לא הופיע אחריו בפרווה העברית, אך זו הוסיפה לשגשג גם בלי עגנון וכבשה מחוזות חדשים. ובכל זאת, לאחר עגנון ניכרה ביתר שאת התפנית שהחלה עוד בחייו: זיקתה של הסיפורת העברית למקורות היהודיים החלה להידלדל. צמרת הספרות העברית כבר לא אכלסה תלמידי חכמים בסדר הגודל שלו. כשני עשורים לאחר מותו שקע הזרם המרכזי של הכתיבה הספרותית העברית אל מה שכונה "שפה רזה". ולא פחות מכפי שהדבר שיקף אידיאל מינימליסטי מוצהר הוא שיקף גם חוסר אוריינות עברית. פטירתו של עגנון הייתה רק אבן דרך סמלית בהתחלפות הדורות והאווירה, מ"יהודיות" ל"ישראליות" מופגנת וקצרת שורש.

סמליות זו בלטה בשדה הסיפורת, שדהו של עגנון – שאליו, מן השירה, עבר באותן שנים מרכז הכובד של היוקרה וההתעניינות הציבורית. בשנות השבעים, משמרת חדשה עלתה לגדולה בעיתונות ובתקשורת המשודרת, בקולנוע ובתיאטרון, ומעל לכול בספרות. דור הפלמ"ח של משה שמיר ואהרן מגד טרם מיצה את שלטונו בכיפה וכבר הוסטה תשומת הלב אל דור צעיר. קם דור סופרים, ואחריו עוד דור ועוד אחד, שבחן

אך אין זה רק עניין נשי, חלילה. שרשרת המיתות בחורף תש"ל מסמלת אסון שקרה לשירה בישראל. היא מסמלת את טריקת הדלת של השירה הישראלית בפני קוראיה – שאפיינה את שנות השבעים, נמשכה בשנות השמונים, והשפעותיה נמשכות עד היום, אף כי במידה פוחתת והולכת מעשור לעשור. וכאן אנו מגיעים שוב לנפטר השלישי של חורף תש"ל, נתן אלתרמן. שכן הסיבה העיקרית למשבר הקשה שפקד את השירה הישראלית, משבר הידלדלות החומר ואובדן המעמד וההשפעה והקוראים, היא גישת רצח-האב המטפורית שנקטו ה"מורדים" באלתרמן וחסידיהם השוטים.

טבעו של עולם שיוצרים חדשים מביאים אליו שינויים וחיידושים; אך אין הכרח לעשות זאת מתוך מסע הרסני של ניאוף הדור הקודם. בתחום הסיפורת חלה תחלופה טבעית של דורות וסגנונות. עגנון לא הוצב כבובת וודו לחיצי לעג. אולם בתחום השירה נעשה ניסיון הפיכה אלים. יותר משהייתה במהפכה האנטי-אלתרמנית בשורה, הייתה בה שלילה. המהפכנים עצמם, נתן זך למשל, ביקשו לעדן את השירה ולהכניס בה בני-גוון ובנות-הד ומוזיקליות חדשה, אך במהפכה כמו במהפכה: היא משכה אחריה שובל מי שתוכה זרקו וקליפתה אכלו: משוררים פרוזאיים שהשמימו את השירה, ואווירה ציבורית שענינה לא לעידון שהמהפכה ביקשה לחולל, אלא לביזה שאפשרה כביכול החרבת הבסטיליה האלתרמנית: להפקר ולשחרור מן המוזיקליות מחד גיסא, ומן המחויבות המוסרית-הציבורית מאידך גיסא.

שלא ברצונו הוביל המרד באלתרמן לשפל מתמשך בשירה הישראלית. המתקפה על השירה האלתרמנית הגדולה, ה"מיופה

על כן, אין פלא שבזרם המרכזי והמדובר של הספרות הישראלית, ההתרחקות מהעברית העשירה והרב-דורית נלוותה להתרחקות מהמסע היהודי והמשא הציוני. אפשר להעלות דוגמאות מעולות לסופרים בולטים בני זמננו שלא רחקו לא מזה ולא מזה, ובראשם בין היתר אהרן אפלפלד וגבריאלה אביגור-רותם; אך לא הם התוו את המגמה הכללית. אם להיאחו בדוגמאות אלו: השקט היחסי שבו התקבל מותו של אפלפלד לפני שנתיים לעומת העיסוק הבלתי-פוסק בפטירתו של עמוס עוז לפני שנה מדבר בעד עצמו; וכך גם השתיקה התקשורתית שנגזרה באחרונה על 'מלך זהב ודם' הכביר של אביגור-רותם.

שירה של פוסט-יופי

הסתלקותה של לאה גולדברג סמלית באופן אחר. גולדברג, אשת אשכולות וידענית שפות, הייתה התגלמות של האפשרות האירופית בתרבות העברית. השקפתה הייתה שמאלית מאוד, בתר-לאומית אפשר לומר, ובזאת יש לה ממשכיכים נלהבים. אבל להיותה בת-בית במסורות אירופה, עם שורשים פולקלוריים במזרח אירופה והתנסות אינטנסיבית בתרבות-הגבוהה של מרכז היבשת – לאלה קשה למצוא נושאי-לפיד עכשוויים בצמרת היצירה העברית בת הזמן.

גם על כך אין להתלונן, שהרי היעלמותו של דור המשכילים ילידי אירופה, דורה של גולדברג, היא נגזרת של מציאות היסטורית, ושל הידלדלות-רוח שחלה גם באירופה עצמה. לעומת זאת, היעדר יורשת ראויה ללאה גולדברג כמשוררת עילאית וכמנהיגת-תרבות הוא עובדה המקוממת את הלב.

ומצועצעת" כביכול, ה"מגויסת" אלוהים-ישמור, הרחיקה את השירה מן היופי, מן הרלבנטיות ומן העין. שוב: בשולי הדרך, נסתרים מהעין, פעלו משוררים מעולים; אך מסיבות אסתטיות ומוסריות גם יחד ירדה השירה מסדר היום של הציבור המשכיל. אסתטיות, דהיינו זניחת הליטוש הצלילי וההפלאה מן הבנאלי, ולבישת מדי הפרוזאיות האפורה; ומוסריות, דהיינו הלעגת הזיקה של השירה לגאולה הציונית, ואף, במקרים רבים מדי אצל משוררים בולטים מדי, התגייסות למאבק התעמולתי הפלסטיני בשלב הראשון, ולחידוד זהויות מקורבנות ועדתיות בשלב הבא.

ניטלה נבואה

רק לאחר שנות דור חדלה מן הזירה הספרותית בארץ גישת הגיליוטינות והתביעה להחלפה מוחלטת של הטעם. המשוררים לא הניחו את הסכינים, אך האחת מתחדדת בדרך חברתה, והשיקום איטי. תסיסה חדשה רוחשת סביב השירה, בקהל מתרחב והולך. המודעות למוזיקליות של השיר, למצלול ולקצב, פרצה הרבה מעבר לחוגי המשוררים המניפים אותה כדגל מרכזי. ובקרב מגזרים האמונים מתוך אורח חייהם על מקורות היהדות והעברית, או חיים ביתר הזדהות את סיפור הגאולה, החלה סוף סוף כתיבת שירה להיות מעשה מקובל, כמעט אופנתי.

ועדיין, מבחינה רוחנית וערכית, החורבן שמשמל חורף 1970 לא בא אל גאולתו. ביובל השנים הזה נשמרה הגמוניה שמאלית עד בתר-ציונית בשירה הישראלית. מאז "שירי עיר היונה" של אלתרמן מ-1957 לא נוצר, או לפחות לא זכה להכרה ציבורית, אפוס שירי המעפיל לגודל השעה, שעת תקומת ישראל על ציר ההיסטוריה היהודית. אורי צבי גרינברג כתב את שירתו החזונית הגדולה כמעט במסתרים, וגם היא חדלה באמצע שנות השבעים. מותו החטוף של נתן אלתרמן סתם את הגולל על 75 שנות עידן הנבואה של השירה העברית, שהחל בהופעתם של ביאליק וטשרניחובסקי: עידן שבו היא התייצבה בעיניים בורקות, מרחיקות ראות, בראש השירה הציונית. אנו מציינים עתה מלאת חמישים לעידן הבת-ר-נבואי של השירה העברית. עידן שבו קיומה שולי.

זהו עניין החורג בחשיבותו מתולדות הספרות. גל הפטירות הספרותיות לפני חמישים שנה, אך בעיקר פטירתו של המשורר-הנביא נתן, מסמן לא רק כניסה לימי-ביניים ספרותיים, אלא גם את פרידתה של הרוח מן הפוליטיקה ואת פרידתה של האליטה מדרך המלך הציונית. זהו מעוות שיוכל לתקון. זהו חסרון שיוכל להימנות. הכישרונות גנוזים בנו ומבעבעים מבינינו.

עודד כרמלי

מלחמת הלוויינים

חיל החלל האמריקני החדש מהווה הצהרה מסוכנת. הפיכת החלל לאזור מלחמה תפגע באחת הכלכלות הצומחות בעולם ותחסום את דרכה של האנושות לכוכבים

השימושים הצבאיים בנכסים האזרחיים של נאס"א – רוכזו בידי חיל האוויר. דוגמה מפורסמת להצלחה המודל הזה הייתה מלחמת המפרץ. מפקדת החלל של חיל האוויר (Air Force Space Command) סיפקה עליונות חללית לחיילים בשטח באמצעות לווייני תקשורת, ריגול וניווט, הן של נאס"א והן של משרד ההגנה.

צריך להבין שחיל החלל אינו גחמה פרטית של טראמפ. כבר ב-2001 הציעה מפקדת החלל של חיל האוויר להקים חיל של ממש שיוקדש לחלל, יהגה דוקטרינה צבאית מלאה ויפתח כלי נשק ייעודיים שיוצבו בחלל. ליוזמה התמוהה הזאת יש שתי סיבות. הראשונה היא ביורוקרטית: חיל האוויר מעדיף להשקיע את משאביו, ובכך, באוויר. החיל אפילו יום שורה של תרגילים תחת הכותרת "יום ללא חלל", במטרה לתרגל תפקוד ללא חיפוי חללי. דמיינו את חיל הים הישראלי מתרגל "יום ללא ים", ותבינו את הצורך בהקמת חיל ייעודי. במקום לתרגל הגנה על נכסי ארה"ב בחלל, חיל האוויר מתרגל נסיגה מהם.

הסיבה השנייה, והעיקרית, להקמת החיל היא ההבנה כי "החלל הוא כבר זירת לחימה" – לשון טראמפ במעמד החתימה על החוק החדש בבסיס חיל האוויר אנדרוז. ב-2007 שיגרה סין טיל בליסטי שהשמיד לוויין מזג אוויר סיני בגובה של 865 ק"מ מעל פני

ב-20 בדצמבר 2019 חתם נשיא ארה"ב דונלד טראמפ על החוק להקמת חיל החלל (Space Force) כענף שישי בצבא האמריקני. טראמפ זכה בניצחון פוליטי היסטורי: הענף החמישי היה חיל האוויר, שהוקם ב-1946. הנשיא אף שילם על כך מחיר כבד (לשיטתו): הדמוקרטים, השולטים בקונגרס, ביקשו וקיבלו 12 שבועות חופשה לידה לעובדים פדרליים בתמורה לתמיכתם. אבל האם באמת צריכה המעצמה האמריקנית חיל חלל?

ראשית – קצת היסטוריה. בשחר עידן החלל, פיתוחם של משגרים וחלליות היה המשך ישיר ומתבקש לפיתוחם של טילים בליסטיים ומטוסי קרב. למעשה, כל טיל בליסטי הוא מעין חללית תת-מסלולית, שכן הוא יוצא לחלל לפני שהוא נכנס חזרה לאטמוספירה ומתפוצץ על הארץ (כך שהמנצחת האמיתית במרוץ החלל הייתה גרמניה הנאצית עם טילי ה-V2). חילות האוויר, הים והיבשה האמריקניים התחרו זה בזה בפיתוח יכולות שיגור.

ב-1958, בעקבות ההפתעה המוחלטת והכואבת של שיגור ספוטניק, החליט הנשיא אייזנהאואר להפקיד את כל מאמצי החלל של ארה"ב בידיה של סוכנות אחת: נאס"א. הסוכנות האזרחית סיפחה אליה את מרכזי הפיתוח של החילות השונים, ואילו השימושים הצבאיים בחלל – לרבות

השכנה. מאז 2017 הנורבגים מאשימים את הרוסים בחסימת אותות GPS – במיוחד בזמן תרגילים צבאיים גדולים, כמו אימוני נאט"ו משותפים הנערכים בצפונה. גם הלסינקי יצאה בהאשמות דומות, האשמות שמוסקבה דחתה כמובן. בשעת אמת, הברית הצפון-אטלנטית עלולה למצוא את עצמה עיוורת וחירשת. נוסף על כך, רוסיה יכולה לשבש אותות אזרחיים ולהשבית כוחות משטרה והצלה, שידורי טלוויזיה בלוויין ואפילו נמלי תעופה באירופה, באסיה ובמזרח התיכון.

חיל החלל החדש אמור לספק תוכניות פעולה לכל אחד מן התרחישים הללו – וכן לפתח כלי נשק ייעודיים חדשים. אמנת החלל החיצון מ-1967, שארה"ב חתומה עליה, אוסרת על הצבת כלי נשק להשמדה המונית בחלל – אבל היא לא אוסרת על הצבת כלי נשק קונבנציונליים בחלל, כמו לויין אנטי-לוויינים שיקדים מכה למכה וישמיד את משלטי האויב במסלול – מבלי לחכות לטיילים מהקרקע. "החלל הפך לכל כך משמעותי לדרך החיים שלנו, לכלכלה שלנו ולביטחון הלאומי שלנו", אמר מזכיר ההגנה בטקס החגיגי באנדרוו, "שעלינו להיות מוכנים להגן עליו כאומה מפני פעולות עוינות".

הסינים מובילים

כישראל, אני ודאי שמח על כל עליונות אמריקנית. אבל ככתב חלל אני רואה שארה"ב עושה שרירים בדיוק משום שהיא נחלשת. לא היה צורך בחיל חלל כל עוד העליונות האמריקנית בחלל הייתה ללא עוררין. זה כבר מזמן לא המצב.

בשנים האחרונות סין משקיעה תקציבי

הים – וכך הוכיחה את יכולתה להשמיד כל לויין במסלול לווייני נמוך. ב-2019 הצטרפה גם הודו למשחק, כשחיסלה בהצלחה לויין שלה בחלל – המדינה הרביעית אחרי ארה"ב, רוסיה וסין שמפתחת נשק אנטי-לווייני. בכל מלחמה טוטלית בין אחת או יותר ממעצמות החלל הללו, אנחנו צפויים לראות ניסיון לחסל את החיפוי החללי של הצד השני בשלבים המוקדמים של המלחמה – בדומה ל"מבצע מוקד" לקרקוע חילות האוויר הערביים במלחמת ששת הימים.

המפסידה מהפלה הדדית כזאת של לוויינים תהיה ארה"ב כמובן, שכן היא נהנית מעליונות חללית ומסתמכת עליה. הסינים היו שמחים להגיע לעימות חזיתי עם האמריקנים בתנאי מלחמת העולם השנייה (אותו "יום ללא חלל" מתרגילי חיל האוויר). יתרה מכך, ארה"ב, רוסיה, סין והודו הן רק המדינות שהוכיחו יכולות אנטי-לווייניות בפועל. מדינות אחרות – ויציבות פחות – יכולות להסב טילים בליסטיים קיימים לנשקים אנטי-לוויינים. מערכת ה"חץ" הישראלית, למשל, יכולה להפיל לויין של איראן – וגם איראן יכולה להסב את התשתית הבליסטית שלה להפלת לוויינים ישראלים או אמריקניים.

יש גם אמצעים פחות דרמטיים, המתאימים לסכסוכים בעצימות נמוכה, כמו חסימת או שיבוש אותות הלוויינים. רוסיה מפעילה כבר שנים חוסמי לוויינים ניידים המוצבים בשטחה. איננו יודעים להעריך את היקף הפעילות האנטי-לוויינית נגד לווייני ריגול אמריקניים – ייתכן שנקודות אסטרטגיות ברוסיה ובמזרח התיכון הוצאו מחוץ לטווח עינה הפקוחה של וושינגטון – אבל הצצה ליכולות הללו אפשר לקבל בנובמבר

בהיסטוריה – ולעקוף בסיבוב את המשגר הכבד החדש של ארה"ב, ה-SLS.

זאת ועוד, המניע העיקרי של הבית הלבן להכריז על תוכנית ארטמיס להנחתת אדם על הירח עד שנת 2024 היא להקדים את הסינים, שגם הם סימנו לעצמם את שנת 2024. לא אלה ולא אלה יעמדו ביעד – אבל לא בזה העניין אלא בזה: ארה"ב לא מעוניינת להשקיע את המשאבים הדרושים – ולא מסוגלת לגייס את אורך הרוח הפוליטי – להוביל את האנושות ליעדים חדשים כמו מאדים. מטרתה של ארטמיס היא למנוע מטייקונאוט (הכינוי המקובל לטייס חלל סיני) להניף את הדגל האדום על הירח 50 שנה אחרי שקופל דגל הפסים והכוכבים – סמל מעבר הכוח בעולם ממערב למזרח. בחלל כמו על הארץ: הסינים משקיעים בתשתית שעה שהאמריקנים מנהלים קרב מאסף.

האמת ניתנה להיאמר: הצורך בצבא חללי לא התעורר ב-2007, כשהסינים הוכיחו את היכולת להפיל את מערך הניווט הלווייני GPS; הוא התעורר ב-2019, כשהסינים שיגרו את מערך ה-BeiDou והוכיחו שהם לא צריכים יותר טובות מושינגטון (בעבר וושינגטון קבעה אילו מדינות יקבלו גישה לניווט לווייני – ובאיזו רזולוציה). העשור הקרוב יהיה עידן החלל הסיני. תקום תחנת חלל בינלאומית נוספת הפעם בבעלות סינית, טייקונאוטים יהלכו על הירח, רוברים אדומים יחרשו את מאדים והברות סיניות פרטיות ישגרו לווייני תקשורת של חברות אמריקניות בפרוטות. ומה עושה ארה"ב? מפתחת נשק. הבית הלבן מזכיר את הבדיחה על המתגייס שלא מתקבל לקורס טיס. "אז אני רוצה נ"מ", הוא אומר. "למה נ"מ?"

עתק בניסיון להשוות את יכולותיה בחלל ליכולות ארה"ב והאיחוד האירופי – והיא כבר מובילה את הטבלה בשיגורים. בשנה שעברה, למשל, האנושות שיגרה 102 כלים לחלל – מתוכם 34 היו סיניים ורק 27 אמריקניים. ואילו השנה מתכוונת סין לשגר לא פחות מ-48 לוויינים, מעבורות, מקפות, נחנות ורוברים – ולהשאיר לארה"ב בעיקר אבק כוכבים. בין יתר המשימות המתוכננות: הקמת מערך לווייני שיספק אינטרנט מהחלל, משימה ראשונה מאז 1976 להשבת דוגמיות קרקע מהירח, משימה ראשונה של סין למאדים והשלמת מערך הניווט הלווייני BeiDou – המתחרה הסינית ל-GPS של צבא ארה"ב.

בנוסף, סין מתכוונת לערוך השנה את טיסת הבכורה של המשגר הכבד לונג מארץ' 5. אם הטיסה תעבור בהצלחה, המשגר יאפשר לסין להתחיל בבניית תחנת החלל הבינלאומית שלה, טיאונגונג 3, כבר ב-2021. הסינים שואפים להחליף בבוא היום את תחנת החלל הבינלאומית, שממנה הם מודרים מאז שהקונגרס אסר על נאס"א לשתף פעולה עם תוכנית החלל הסינית ב-2011 מחשש שהסינים יגנו טכנולוגיות מערביות וישתמשו בהן לפיתוח נשק. כן, סין הגדולה נדחתה כשביקשה לקחת חלק בפרויקט המדעי היקר בתולדות האדם. זאת ועוד: 239 אסטרונאוטים מ-17 מדינות התארחו עד היום בתחנת החלל הבינלאומית, גם ממדינות שאינן שותפות בתחנה. אילן רמון שלנו שוגר לתחנה מטעם ישראל. אבל אסטרונאוט סיני? הקונגרס מטיל וטו. בקרוב לסינים יהיה הלונג מארץ' 5 והם יהיו אלה שיחליטו מי טס לחלל. ואילו הלונג מארץ' 9, שישוגר ב-2028, עתיד להיות המשגר הכבד

שואלים בבקו"ם. "אם אני לא טס – אף אחד לא טס".

נעילת שערי שמיים

הבעיה האמיתית עם הניסיון האמריקני לשמור על הבכורה בכוח היא שכוח פשוט לא עובד בחלל. החלל הוא אולי "זירת לחימה", אבל הוא שונה בתכלית מכל זירה אחרת. במהירות של 28,000 קמ"ש, מספיקה חתיכת אלומיניום בגודל סנטימטר כדי להפיל לוויין או, חס וחלילה, להרוג אסטרונאוט.

כבר היום המסלול הלווייני הנמוך שמסביב לכדור הארץ הוא מזבלה אחת גדולה של לוויינים שיצאו מכלל שימוש, מכילי דלק ריקים וחלקיקי צבע קטלניים. נאס"א מעריכה כי ישנם 166 מיליון עצמים בקוטר של 1 מ"מ עד 1 ס"מ, 750,000 עצמים בקוטר של 1 עד 10 ס"מ וכ-29,000 עצמים שקוטרם גדול מ-10 ס"מ המקיפים את כדור הארץ, או 7,500 טון פסולת חלל בסך הכול. וכמו היקום כולו, גם פסולת החלל עוברת תהליך של אנטרופיה: פסולת חלל מתנגשת בפסולת חלל, התנגשות שיוצרת פסולת חלל הולכת וקטנה – בתגובת שרשרת שנקראת "אפקט קסלר" (על שם האסטרופיזיקאי דונלד קסלר, שחזה את הבעיה במאמר מ-1978).

עוד לפני מלחמת החלל, לוויינים נאלצים לבצע תמרוני חירום ואסטרונאוטים בתחנת החלל הבינלאומית נאלצים להסתתר במרחב מוגן מפני ברגים מרחפים. במקרה של השמדה שיטתית ומכוונת של לוויינים, שער האנושות לכוכבים עלול להיחסם לעשרות,

מאות או אלפי שנים קדימה. כשהיפנים תקפו את פרל הרבור, כוונתם הייתה לשתק את הצי האמריקני באוקיינוס השקט – לא לחסל את כל המסחר הימי, הדיג והשיט בעולם. התקפה על מערך לווייני BeiDou, למשל, עלולה לחסל גם את מערך ה-GPS, את טלסקופ החלל האבל, את שידורי yes וכך הלאה. ראש נאס"א הנוכחי, ג'ים ברנדסטיין, מעריך שהיקף כלכלת החלל הוא 383 מיליארד דולרים בשנה. כן – אם החלל היה מדינה, התל"ג שלה היה גבוה מהתל"ג של ישראל. העתקת העימות לחלל פירושה שיתוק אחת הכלכלות הצומחות בעולם, וזאת בנוסף על הקפאת מאמצי האדם לחקור וליישב את מערכת השמש – לשנות דור.

חיל החלל הוא צעד הצהרתי לעת עתה. כרגע אלה אותם חיילים ואזרחים שניהלו את מפקדת החלל של חיל האוויר. אפילו מדים חדשים עוד אין להם – שלא לדבר על תקציב חדש. אלא שההצהרה אומללה. החלל הוא אזור מלחמה רק כשהמעצמה הגדולה בעולם מחליטה להפוך אותו לאזור מלחמה. לארה"ב יש מספיק מנופי לחץ צבאיים וכלכליים בכדור הארץ כדי להגן על עצמה – ולהרתיע את אויביה – גם בלי לפתח כלי נשק חלליים ייעודיים. מלחמה בין המעצמות תהיה אסון לתושבי כוכב הלכת שלנו; מלחמה בחלל תהיה אסון חסר תקדים, שישאיר את כולנו עם עתיד סגור, בעל משאבים סופיים, לכודים במשחק סכום אפס. ההבטחה הגדולה של החלל החיצון, טמונה בהיותו פתוח, אינסופי ביחס לאדם, אבל החלל הוא לכולם – או לאף אחד.

עודד כרמלי הוא משורר ועיתונאי מדע.